

ҚЫТАЙ СОҒЫС ӨНЕРІ МӘДЕНИЕТІНІҢ МӘЙЕГІ БОЛҒАН «36 АЙЛА-АМАЛДЫҢ» МАЗМҰНЫ МЕН СИПАТЫ

Б. Жылқыбекұлы¹ , Т. Калибекулы^{*1,2} , К.Токтарбек³

¹ Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

² Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан

³ Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

E-mail: bekhoja_astana@mail.ru, tolkyn.kalibek@mail.ru, hania_23@mail.ru

Аңдатпа. Қытай – әлемде жансаны ең көп, мәдениеті тереңге тамыр тартқан, іргелі елдердің бірі екендігін бәріміз білеміз. Сонымен бірге қытай қазіргі күнде бай мәдениет мәйегі мен ұзақ тарихи тәжірибесінің арқасында, қарқынды дамып келе жатқан экономикалық үрдісімен, ғылым техникалық күшімен бүкіл әлемді өзіне қаратып отырғандығы да жасырын емес. Бүгінгі алапат ақпараттық бәсеке дәуірінде, әсіресе, біз дамыған елдер қатарына қосылу сынды стратегиялық міндетті арқалап отырған таңда дарынды, қабілетті және айла-тәсілі кемелді ұрпақ тәрбиелеуді мойнымызға алып келе жатқандығымыз да шындық. Сондықтан біз дәуір талабына сай жас ұрпақтарымыз бен іскер жастарымызға жан-жақтылы тәлім-тәрбие беру барысында жалықпай ізденіп, зерттеу жүргізумен қатар дәстүрлі ұлттық ұстанымымызды тұғырнама ете отырып, Құдай қосқан көрші елдер мен дамыған елдердің тәжірибе сабақтарын оқып-зерттеуді қолға алуымыз керек. Өйткені біз бәсекелестікке толы жаңарып-түрленген әлемдік геосаяси кеңістік пен білім-ғылымға деген құштарлық құлшынысы аясында өмір сүріп отырмыз. Оның үстіне ғылым-техника дамыған сайын дүние жүзіндегі елдердің, әсіресе, империялық пиғылдағы алып одақтардың шағын елдерді жаулап алу араны барған сайын ашылып, тәуелсіздігіміздің тұғынамасына көз алартып отырған топтар мен жіктер молыға түсуде. АҚШ пен Ресей, Иран және Батыс елдері сынды әскери әлауқаты мығым күштердің көпшілігі әр салада даму қарқыны жетекші орынға көтеріліп келе жатқан қытай қаупі мен оның әлемге қожа болу стратегиялық мақсатын барған сайын терең сезіне бастады. Сол себепті біз қытайтанумен қатар, қытай соғыс өнерінің атасы саналатын Сунь Цзының «жауды танумен бірге өзіңді білсең, әрқандай шайқаста ешқашан қауіп-қатерге ұшырамайсың» деген секілді бағытта ой-тұжырымын сарапқа салған «Сунь Цзының соғыс өнері» атты еңбегі мен «Қытайдың 36 айла-амалы» сынды классикалық туындыны зерттеп-зерделеуді қолға алуымыз керек. Өйткені олар күнделікті тұрмыс-тіршіліктегі қақтығыс-қайшылықтардан бастап, спорт бәсекесі, сауда-саттық қимылы, мәмілегерлік келісім-шарттар және саяси бақталастық қатарлы салаларда кеңінен қолданылады. Осы тұрғыда атал-

Түсті: 03.01.2026; Мақұлданды: 25.09.2026; Онлайн қолжетімді: 30.09.2026

мыш ғылыми еңбек қытай соғыс өнері мәдениетінің мәйегі болған «Қытайдың 36 айла-амалдарының» стратегиялық мәні мен мазмұны және сипаты туралы парасатты түрде пайымдап, ойлы оқырмандарды тың пікір-көзқараспен қамтамасыз ете алады.

Түйін сөздер: қытай мәдениеті, соғыс өнері, әдіс-тәсілдер, Сунь Цзының соғыс өнері, 36 айла-амалдар, қайшылық-қақтығыстар, бәсекелестік, жеңіске жету жолы.

Кіріспе

Қытайдың классикалық өркениетін қаншалықты парасатты халықтық өркениет деп қарасақ та, ол қытайдың шашыраңқы, мешеу, тек ауылшаруашылығы өнімдеріне ғана сүйенген экономикалық өркениет болып шығады да, қытай дихан-шаруаларының этикалық моралы мен жанбағу амалының ерекшеліктерін бейнелеп беруден ары аса алмаған тұрпайы өркениет болып саналады. Біз мейлі Коңфузы немесе Лау Зи тәліматтарының ерекшеліктеріне талдау жүргізсек те, олардың батыс философиясы мен өркениетінен айқын айырмашылықтары бар екендігін байқай аламыз. Біз қытай философиясы мен өркениетінен батыс философиясындағыдай (грек немесе неміс философиясы) адамзат тағдырына талдау жасау немесе адам болмысын зерттеу, табиғат құбылыстарын зерделеу жақтағы мазмұндарды көре алмаймыз. Қытай философиясы мен өркениеті адам мен табиғаттың мән-мағынасы қалай екендігін зерттемей, қайта адам мен табиғат қалай болуы керектігі жөнінде жөн сілтеп, бағыт-бағдар береді. Мейлі Лау Зының «Тәрік ету» идеясы немесе Коңфузының «Әдеп, мейірім, тағылымшылдық» идеясы болсын, бәрі де қытай халқын қайткенде билеушілердің арман-мақсаты мен көкейіндегі жеке мүддесіне сай «әдепті» қалпында ұстау жағы қарастырылады. Өйткені қытайлар әлмисақтан бері «мемлекет - үлкен отбасы, оның басшысы халықтың әкесі деген конфуцийшылдардың ілімінің орнына легистер: мемлекет өз алдына дербес құбылыс, ал билеуші өзін ата-баба аруағынан да, халықтан да, аспаннан да жоғары қоятын деспот деген қағиданы ұсынады. Мемлекеттің негізгі мақсаттары: ұсақ патшалықтарды біріктіріп, аспан аясындағы мемлекет (қытай) құру және оған басқа халықтарды бағындыру. Осы тұрғыдан өнерге, білімге деген құштарлық тежелуі қажет. Мемлекеттің экономикалық негізі - қолөнер, сауда емес, егін шаруашылығы болуы керек. Мемлекеттегі қызмет орындары адамдардың жұмыс істеу қабілетіне қарай бөлінуі тиіс. Конфуцийшылдар мен легистердің арасындағы күрес көп жылдарға созылды. Тіпті, қазірдің өзінде де осы философиялық бағыттарды жақтайтын немесе бұған қарсы шығатын саяси топтардың кездесетінін ескерткен артық болмас» [1, 28].

Қытай қоғамы адамдар арасындағы байланыс, қарым-қатынас мәселесіне ерекше көңіл бөледі де, бұл ұстанымды өздерінің өзгеше өркениет өрісінің жемісі деп санайды. Қытай халқы мен бұқарасы тарихтағы Лау Зи мен Коңфузы секілді әулиелері талап еткен адам болу өлшемдеріне сай келетін «әдепті, мейірімді адам» болуға құлшыныс жасаса, ал әр дәрежелі атқа мінер, ақ жағалы мәнсаптылар сол әулиелер талап еткен «мәртебелі бегзаттар» өлшеміне жетуге тырысыды. Тағы бір жағынан алып қарағанда, қытай шенділері мен жақсы-жайсаңдары және халық бұқарасы әлгіндей жалғаны мен өтірігін айыру қиын болған саяси-өркениет өрісі ішінде жан сақтап, күн көру үшін тіршілік етіп, тырбаштанып, тырысу жолында түрлі айла-амалдарды өлермендене қарастыратындығы шындық. Қытай елінде аса кең таралған, табысқа жетудің тетігі ретінде теңдессіз өркениет жауһары саналатын «36 айла-амал», міне, осындай әлеуметтік-саяси, мәмлегерлік-әскери қажеттілік астында дүниеге келген деп айтуға болады.

«36 амал» қытайдың бес мың жылдық күрделі даму тарихының адамдар ара қарым-қатынастар мен ілік-байланыс үдерісінде еріксіз ойлап табылған күнкөріс амалдары мен саяси мәмілегерлік және өзара қақтығыстар тәжірибе сабақтарының жемісі деуге болады. Олар жеке-жеке 36 тұрақты сөз тіркесіне түскен негізгі жүйеден құрам табады да, қытайлардың күнделікті тұрмыста, саяси, әлеуметтік қимылдарда және айла-амалдарды еріксіз қолдануға тиісті орталарда қолданылған практикалық нәтижелер жиынтығы ретінде образды да астарлы түрде бейнеленген. Халықаралық деңгейде қытайдың «36 айла-амалын» бір шама терең зерттеген және қытайдың ертедегі соғыс өнерін жайлы ғылыми еңбек жазған Харро фон Зенгер оның мағынасы жайлы былай дейді: «Осы идиом сөздердің сыртқы формасы – бұл амалдардың сыртқы түрі ғана болып, оның ядролық мазмұны амалдардың мән-мағынасын бейнелейді. Оның сыртқы тілдік түрі бөлекше форма, айырықша қалыпта болып келеді де, қытайға ғана тән ұлттық ерекшелікпен,

тарихи ізденістік сипатқа ие. 36 амалды «36 қулық», «36 айла», «36 ақыл-айла» деуге де болады. Оның сыртқы түрлік мәнін ғана бейнелейтін ұғым жөнінде оны соғыстағы айлакерлік, жылпостық, қулық деп түсіндіруге болады. Бырақ ол тек соғыстағы айлакерлік қана емес, сонымен бірге, адамдар арасындағы қарапайым кісілік қарым-қатынас, адамдар, топтар, партиялар арасы, тіпті, халықарадағы саяси-мәмілерлік байланыстар мен сауда-саттық және алым-берімдерде түгелдей қолданылатын бір түрлі әдіс-амал, айла-тәсіл. Оны ақыл, айла, қулық және ептеп-септеуді бойына сіңірген халықтық өркениет жемісі және бір түрлі ерекше жанбағу өнері деп айтуға да болады. Біз «36 айла-амалмен» танысқанда, оның сыртқы тұрақты сөздік құрылымына ғана мән беріп қоймай, одан ары аттап өтіп, ішкі терең мән-мағыналық тереңде жатқан тетігіне үңілуіміз керек. «36 айла-амал» тұрақты сөздік қалпында өте абстракттық, тіпті, былай қарағанда сырт көзге сөз ойнатып, езіп-қыртқандай пиғыл танытқанымен, іс жүзінде мүлде олай емес. Біз әрбір айла-асалдың тақырыптық мәнін білдіретін тұрақты сөз тіркесін оқығанда оның сол бір кездегі тарихи астарына көз жүгіртіп, ондағы тарихи аңыз-әпсаналар қисынын терең ұғынып, одан соң оны нақтылы шынайы тұрмыстық тәжірибемен байланыстыра отырып, ондағы жалпылық сипаттағы парасатты ережелерден қорытынды шығаруымыз керек. Міне, бұл қытайдың «36 айла-амалын» оқып, оны қолдана білудегі маңызды түйін есептеледі [2, 3-4].

«36 айла-амалды» іс жүзінде қолдану жайлы Тайбей да 1985-жылы жарыққа шыққан «Ақыл сайысы 36 айла-амал» деген кітаптың алғы сөзінде былай деп жазылған. Айла-амал мида тұратын, көзге көрінбейтін құпия қанжар сияқты, ол керек уақытында қынынан жарқырап шыға келеді. Ол әскери адамдарға ғана емес, саясатшы, оқымысты, саудагерлерге де өте қажет. Оны шеберлікпен пайдалана білсең, тыныш әлемді аласапыран етіп, аласапыран әлемді тыныштандыруға, кедейді бай, сорлыны мәртебелі етуге, құрдымға кеткенді құтқарып, ашық күнде аспаннан жай түсіруге болады. Адам өмірі шайқас алаңына ұқсайтыны белгілі. Осы алаңға айла-әдіс өте керек. Елдің бәрі де шайқас шебінде жүргендіктен, салғырттансаң-ақ басқалар сені баса-көктеп басынып, ортадан ығыстырып тастайды. Ырықты орында тұрып амал істеткен адам қашанда қолайлы орында тұрып, жоғарыда хан тағынан, төменде қан базарға дейін қолайлы жерден орын ала алады. Өйткені «шектеулі ойлау үлгісімен жетістікке жету мүмкін емес. Ол адам санасын қарама-қайшы ойлауға толтырады, күш-жігердің маңызын төмендетеді, білімді игерудің тиімді әдісін меңгеруге кедергі келтіреді. Өзге адамдарды одақтасқа емес, қатал төрешіге айналдырады. Әңгіме Дарвин туралы болса да, қарапайым мектеп оқушысы жөнінде өрбісе де, биік жетістікке жету үшін айқын зейін, күш-жігер мен стратегияға толы терең білімді талап етеді. Сол білімді алу жолында ниеттес жандар да қажет. Осының бәрі өсуге бейім ойлау үлгісін қалыптастырады, нәтижесінде адам қабілеттері жетіліп, жемісін береді» [3, 71].

1969 жылы Хаңқоңте басылып шыққан «36 айла-амалды қолданудың мысалдары» аты кітапта оның қолданылуы жайлы мейірім, әдеп, ахлақ дегендермен басқа адамды алдауға болады, бірақ онымен өзіңді алдауға мүлде болмайды. Әрине адамдар ара ақыл мен күш сайысында дәл осындай. Дүние сырын білуге білім қажет, адамдар арасындағы қарым-қатынасқа айла-тәсіл керек деп атап көрсеткендей бүгінгі заманды қанша өркениетті дәуір дегенімізбен, қоғам өркениетті болған сайын залымдық пен айла-шарғылар көбейе түседі. Осындай ортада «36 айла-амалды» «олжа түсіру», өзін қорғау қаруы етуге мүмкіндік бар. Бұл шынында нақтылы жағдайға қарай отырып, дереу қолдануға болатын қарулық сипаттағы білім. Ол әдеттегі құрғақ, мағынасыз құр қиялдар мен дәмсіз уағыздарға қарағанда өз кезегінде орынды қолданылса, өте пайдалы екендігін оның нақтылы нәтижелері арқылы дәлелдеп шығуға орай табылады. Өйткені күнделікті күйбең мен тұрмыс-тіршілік дегеннің өзі қарусыз майдан немесе салдатсыз соғыс. «Соғыс - бұл амал-айла тауып алдарқату. Сондықтан соғысқа дайындалған болсаң, соғысқа дайын еместей кейіп таныт; соғыс ашпақшы болсаң, соғыс ашпайтын бейнеге ен; жақынға шабуыл жасайтын болсаң, алысқа шабуыл жасайтындай бол; алысқа шабуыл жасайтын болсаң, жақынға шабуыл жасайтындай бол; жаудың араны ашылса, аз пайдамен алдап түсір; жау аласапыранға түссе, қапысын тауып қолға түсір; жау үстем болса, қырағы бол; жау тегеурінді болса, тасалан; жау ашуланса, түртпектеп шамырқандыр; жау байсалды болса, дандайсыт; жау тыныққан болса, берекесін кетіріп титықтат; жау ауызбіршілікте болса, арасына іріткі сал; жаудың дайындықсыз тұсынан тосыннан тап бер. Міне, бұл сайыпқыран қолбасының жеңудегі құпия кілті, соғысты ерте жария қылуға болмайды» [4, 18].

Оның үстіне, «бәсекелестік – тек күштің ғана емес, ақылдың да күресі. Айла тәсілдер кейде тиімді болғанымен, шынайы жеңіс әрқашан терең ойлау мен әділетті әрекеттен келеді. Бәсекелестікте жеңіске

жету үшін тек күш пен білім жеткіліксіз. Айла тәсілдерді дұрыс қолдана білу – табысқа жетудің бір жолы. Бірақ бұл қулық емес, ақылды стратегия.

1. Спорттағы айла тәсілдер: Мысал, Футболда кейбір ойыншылар қарсыласын алдап, күтпеген қимылдар жасайды (мысалы, финттер, жалған пас). Оны қолдану - қарсыластың әлсіз тұсын зерттеу, жылдам шешім қабылдау арқылы күтпеген әрекет жасау жағына сайады. Эмоцияны басқару - қарсыласты психологиялық тұрғыдан әлсірету жақтардан көрініс табады.

2. Бизнесітегі айла тәсілдер: Мысалы: Apple мен Samsung арасындағы бәсекелестік. Apple ерекше дизайн мен маркетингтік стратегия арқылы өз өнімін премиум брендке айналдырды, ал Samsung технологиялық жаңалықтармен ерекшеленді. Оны қолдану – өз бәсекелестерінің қимыл-әрекетін зерттеу және олардың кемшіліктерін табу, өз артықшылықтарыңды ерекше көрсету, тұтынушының психологиясын түсіну және сенімділік қалыптастыру жақтардан әйгіленеді.

3. Саясаттағы айла тәсілдер: Мысалы, көптеген саясаткерлер сөздерін эмоцияға құрып, халықтың сеніміне кіріп, жеңіске жетіп жатады. Оны қолдану - қарсыласыңның әлсіз жерін тауып, оны дұрыс пайдалану, сөз шеберлігін дамыту және эмоциямен жұмыс істеу, көпшілік алдында сенімді болу жақтардан байқалады.

4. Күнделікті өмірдегі айла тәсілдер: Мысалы, жұмыста не оқуда жақсы нәтиже көрсету үшін уақытты дұрыс басқару және пайдалану керек болады. Оны қолдану – ақылды түрде жұмысты жоспарлау, барлық істі алдын ала ұйымдастыру, керек кезде тәуекелге бару, адамдармен қарым-қатынаста эмоционалды интеллектті пайдалану жақтардан аңғарылады» [5, 107]. Сондықтан «Қытай 36 айла-амалдарын» тек соғыс жағдайында ғана қолдануға болады деген сыңар жақтылы ұстанымнан аулақ болғанымыз жөн.

Зерттеу әдістері мен материалдары

Қытайдың соғыс өнері және айла-амалдарын зерттеу әдіснамасының негізгі қағидалары тұрғысында қытайдың соғыс өнері және айла-амалдарының пайда болуы, дамуы және кемелденуінің тарихи өзгерістеріне қатысты материалдар бұл ғылыми еңбектің жазылуына теориялық негіз болды. Зерттеу материалдарының қайнары саналатын қытайдың соғыс өнері және айла-амалдарының қоғамдық болмыспен болған байланысы және қытай мәдениетінің оған қатысты ой-пікір түйіндері қытай және басқа да шетелдік қытайдың соғыс өнері мен айла-амалдарын зерттеуші ғалымдардың теориялық және практикалық еңбектеріне негізделе отырып сарапқа салынды. Қытайдың соғыс өнері және айла-амалдарының теориялық тетіктері мен құрылымдық жүйесін сарапқа салу негізінде оны зерттеп-зерделеудің негізгі бағыттары мен ұстанымдары анықталып, оның тарихи даму үдерісіндегі дәуірлік өзгерісі мен нақтылы қолданыс аясындағы практикасы және зерттеу барысының қағидалары қарастырылды. Қытайдың соғыс өнері және айла-амалдарының қытай дәстүрлі мәдениетімен болған байланысы, оның осы замандағы жаңашылдық идеялармен сәйкесіп, көз алдыдағы әлеуметтік орта бәсекелестігінің әр саласында нақтылы қолданылуы мен теориялық және тәжірибелік тұрғыда зерттеп-зерделенуі нақтылы мысалдар арқылы пайымдалды. Қытайдың соғыс өнері және айла-амалдарының құрылымы мен мәдени мәйектік сипатына талдау жасау, жүйелеу және мазмұндық бөліктерге бөліп, олардың танымдық әрі мазмұндық ерекшеліктерін анықтау барысында ол туралы тарихи таным-түсініктер мен принциптер айқындалды. Зерттеу жұмысы барысында танымдық, герменевтикалық, салыстырмалы-сараптамалық және жүйелеу әдістері қолданылды. Бұл еңбек қытай соғыс өнері және айла-амалдарының болмыс-бітімі мен танымдық ерекшеліктерін ашып көрсетуге мүмкіндік беріп қана қоймай, қытайдың соғыс өнері және айла-амалдары мәдениетінің ерекшеліктері мен даму беталысы тәжірибе сабақтарының нақтылы қолданылуын оқырмандардың терең түсінуіне бейімдеп береді. Нақтылап айтқанда, аталмыш туынды қытайдың соғыс өнері және айла-амалдарының пайда болуы мен мәдени құбылыс ретіндегі танымдық болмыс сипатын дәуірлік кезең тұрғысында саралап-салмақтау арқылы қытай соғыс өнері мәдениетін терең зерделеп-түсінуге септігін тигізетіндігі сөзсіз.

Қытайдың соғыс өнері және айла-амалдарын осы заманғы дәуір тынысы тұрғысында қолдана білу және оның стратегиялық өзгерістерін дөп басып, мазмұндық бөліктерге бөлініп кемелдену тетігін саралап-салмақтау мен олардың мән-мағынасын терең түсіну еліміздің саяси-идеялық құбылыстарына өз әсерін тигізетіндігі сөзсіз. Сондықтан салыстырмалы-сараптамалық әдіс пен жүйелеу тәсілі қытайдың соғыс өнері және айла-амалдарының даму заңдылықтарын және оның қытай мәдениетінің мәйегі болу сипатын дүниетанымдық тұрғыда анықтап білуімізге көмектесе алады. Міне, осындай зерттеу әдістері

тұрғысында аталмыш ғылыми еңбекке қажетті материалдар жан-жақты қарастырылып жазылған бұл еңбектің қытайдың соғыс өнері және айла-амалдарынның пайда болу тарихы мен қытай соғыс өнері мәдениетін зерттеуге өзіндік үлес қосатындығы сөзсіз.

Қытай соғыс өнері және айла-амалдары дүние жүзіндегі ықпалды соғыс өнері мәдениеті тарихының бір бөлігі ретінде ұзақ уақыттан бері назарға алынып, әрқайсы ел оны өзінің нақтылы жағдайына қарай зерттеп-зерделеп келе жатқандығы белгілі. Осы барыста Сүн Зы, *Сүн Биң*, *Лайонела Джайлза*, Харро фон Зенгер, А.С. Марчук, Н.И. Конрада, Е.И. Сидоренко, К.Б. Кепинга, *В.В. Башкеев* қатарлы қытай соғыс өнері және айла-амалдарын зерттеуші ғалымдар бастаған белсені топ қытай соғыс өнері және айла-амалдарынның пайда болу тарихы, жүйеленуі, дәуірлік тұрғыда өзгерістерге ұшырауы, әрбір кезеңде нақтылы қолданылуы және олардың қолданылуынан қорытындыланған аңыз-әңгімелердің тәжірибе-сабақ ретінде жинақтап-саралануы қатарлы мәселелер төңірегінде сөз қозғап келе жатқаны анық. Сөйтіп қытай соғыс өнері және айла-амалдары ұзақ жылдар бойы қытайдың құрсауланған феодалдық түзім жүйесінің бұғауында билік үшін ғана пайдаға жаратылып, қарапайым адамдардың оқып-үйренуіне кедергі жасалып келгендігі жасырын емес. Алайда қытайдың көршілері мен батыс әлемі оған қызығушылық танытып, үзіп-жұлып өз тілдеріне аударғаны туралы мәліметтер жоқ емес. Осы барыста қытайтану үшін қытайға жіберген дін таратушы шетелдік миссиянерлер белсенді рөл ойнағаны да анық. Мысалы, Сүн Зының «Соғыс өнері» трактаты қытай мәдениетінің ерекше ескерткіш туындысы ретінде бүкіл әлем оқырмандары арасында керемет танымалдылыққа ие болып, көптеген тілдерге белсенді түрде аударылды. Оны ең алғаш батыс әлеміне жүйелі түрде аударып-таныстырған Лионель Джайлстың (1875-1958) 1910 дылы Лондонда Luzac and Company баспасынан басылып шыққан 96 беттік ағылшын тіліндегі аудармасы болды. Дәлірек айтқанда, оның алдында 1905 жылы аяқталған Э. Калтроптың аудармасы болған еді. Бірақ Джайлс шығыстанушы және аудармашы, сонымен қатар Британ мұражайының қызметкері болғандықтан, оның аудармасының танымал болуы айтарлықтай ауқымды болды. Оның үстіне оның әкесі Герберт Аллен Гилс (1845-1935) қытай тілін зерттеудегі батыс лингвистикалық дәстүрінің негізін қалаушы болған еді. Сол қатарда қытай соғыс өнері мен айла-амалдарын зерттеуді бір шама тереңдете қолға алған оқымысты Харро фон Зенгер оның мағынасы жайлы былай дейді: «Осы идиом сөздердің сыртқы формасы – бұл амалдардың сыртқы түрі ғана болып, оның иядролық мазмұны амалдардың мән-мағынасын бейнелейді. Оның сыртқы тілдік түрі бөлекше форма, айырықша қалыпта болып келеді де, қытайға ғана тән ұлттық ерекшелікпен, тарихи ізденістік сипатқа ие. 36 амалды «36 қулық», «36 ақыл-айла» деуге де болады. Оның сыртқы мәнін ғана бейнелейтін ұғым жөнінде оны соғыстағы айлакерлік, жылпостық, қулық деп түсіндіруге болады. Ал «36 айла-амалды» іс жүзінде қолдану жайлы Тайбей да 1985-жылы жарыққа шыққан «Ақыл сайысы 36 айла-амал» атты кітаптың алғы сөзінде былай деп жазылған: «Айла-амал мида тұратын, көзге көрінбейтін құпия қанжар сияқты, ол керек сәтте қынынан жарқырап шыға келеді. Ол әскери адамдарға ғана емес, саясатшы, оқымысты, саудагерлерге де өте қажет. Оны шеберлікпен пайдалана білсең, тыныш әлемді аласапыран етіп, аласапыран әлемді тыныштандыруға, кедейді бай, сорлыны мәртебелі етуге, құрдымға кеткенді құтқарып, ашық күнде аспаннан жай түсіруге болады». Тағы да аталмыш ғылыми еңбегімізді жазу барысында Джон Томсон, Кэрол Дуэк, Колл, Су Шуян, Н. Стефан, Ж. Алтаев, *Нығымет Мыңжанұлы*, *Серік Негимов* қатарлы қытай айла-амалын зерттеуші ғалымдар мен басқа салада болса да, тақырыбымызға қатысты ой-пікірін білдірген тарихшы, әдебиетші, зерттермен, оқымыстылардың құнды ой-пікірлері ерекше ескерілді.

Нәтижелер мен талқылаулар

Айла-амал деген бұл ұғым қытайлардан тыс, дүниедегі басқа ұлттарда арнайы бір «білімдік сала» ретінде зерттеп-зерделенбеген көрінеді. Тарихи естеліктерге назар аударатын болсақ, көне грек тілінде стратегия (strategem) деген атау кездеседі. Олар бұл сөзді қолбасының ұжымдық қимылы деген мағынада, кейде «Соғыстағы айлакерлік» деген мәнде қолданады. Жаңа эрадан шамамен 103 жыл бұрын өткен ертедегі Римның әйгілі саясатшысы Форондиное Икустос өзінің бір шығармасының атын «Стратегия» (strategemata) деп атағаны белгілі. 1978-жылы Пекинде шыққан «Қытайша-ағылшынша сөздікте» «36 айла-амалды» ағылшын тілінде «36 стратегия» деп атаған. «36 айла-амал» дүниедегі басқа елдерде көп зерттелмеген тақырып. Жапонияда «36 айла-амал» туралы кітап тұңғыш рет 1981 жылы баспадан шыққан. Германияда 1977 жылы Харро фон Зенгер мырза «Фрнкопорт хабарлары» газетінде «36 айла-амал» жөніндегі мақаласын жалғасты

жариялап, 1988 жылы «36 амал» туралы жүйелі зерттеу еңбектері «Ақыл-айла» деген атпен арнаулы кітап болып, баспадан басылып шықты. Сол кездегі федерациялық Германияның бас министірі Колл мырза бұл кітапты оқып шыққан соң, 1989 жылы мамырдың 19 жұлдызында авторға жазған хатында былай дейді. Мына елеулі еңбегіңді төтенше қызығушылықпен оқып шықтым. Кітапта айтылған ойлар кейде өзімді баса алмай, күліп жіберуге мәжбүрледі. Әрине, мұндай кезде мен өз басымнан өткізген істерді көз алдыма келтіріп күлемін. Кітабың адамдардың ертедегі және бүгінгі қытайды түсінуге септігін тигізіп қана қоймай, ең маңыздысы, сенің қаламың да аса шеберлікпен әсерлі бейнеленген қулық-сұмдық амалдар адамзаттың бәріне ортақ болған қимыл-әрекет түрлерін нақтылы көрсетіп берген. Сенің жазғандарың адамдарға өзіне жақын немесе алыс жүрген адамдардың не істеп не істегелі жүргендігін бақылай білудің жолын үйретеді.

Осыдан көп өтпей, Кеңес одағында да «36 айла-амалды» зерттеу науқаны қолға алынды. Осында ерекше бір ай кетуге тиісті бір іс – 1981 жылы, сиорихта 27 кезекті «Европа-қытайгерлік» талқы жиналысы ашылғанда, жиында сөзге шыққан Мәскеу ғылым академиясының акедемигі У.А.Крифосов қытай саясатындағы қулық-сұмдық амалдары жайлы мәселе қозғады. Крифосов мырза халық аралық ғылыми талқы мінбесін пайдаланып, қытайдың сыртқы саясатына ашықтан-ашық соқтықты. Ол қытай сыртқы саясатын «айла-шарғы саясатымен шұғылданған саясат» - деп өз пікірін білдірді. Бұл, әрине, талқы жиналысына қатысқан қытай үйірме өкілдерінің қайтарма шабуылын қозғады да, мақала талқы жиналыс ұжымы баспадан шығарған мақалалар жинағына енбей қалды.

Қытайдың «36 айла-амал» туралы ең ертедегі естелігі жыл санауымыздың 500 жылы жазылған Шияу Зышияңның «Наншюшу» деген кітабында көрсетілген. Бірақ осында ауызға алынған «36 айла-амал» бүгін біз зерделеп отырған жүйелі 36 тақырыпты айла-амал емес. Өйткені қытай елінің түсінігі бойынша 36 саны төтемдік сипат алатын киелі мәнге ие сан есептеледі. Қытайлар киелі 36 санды ең алғаш «Жоу тәпсірлері» деген кітаптан келген деген тұжырым бар. Бұл кітапта халықтық салт-дәстүрлер, қияли мифтік аңыз-әпсаналар сөз болады. Ондағы ең түйінді мазмұнның бірі - оң және теріс ілімі. Осы негіз арқылы бір-біріне қарама-қарсы екі түрлі ұқсамаған күштерді салыстыра баяндайды. Кітаптағы «оң» сөзі жақсылық, ізгілік, күнгей, оңтайлы күш-қуат мағынасын білдіреді. «Теріс» - теріскей, қиын, теріс, жаман, қулық, жамандық, ұрғашы деген мағынада болып келіп, алдап-арбаумен байланысты айтылып, «терістің» ең шекті саны 6 деп тұрақтандырылады. Сөйтіп 36 «терістің» ең шегі болған 6-ның еселік саны немесе 6 мен 6-ның көбейтіндісі ретінде жарыққа шыққан киелі сан болып есептеледі. Қытайдың «36 айла-амалын» алғаш рет жинап-теріп, оны саяси қаскүнемдік мақсат жолында істетуді жолға қойып, қулық-сұмдық негізінде пайдалануды мақсат етіп, тақпақ етіп шығарған саяси ұйым 1674 жылы құрылған «Хұңбаң» ұйымы болатын. «Хұңбаң» Гэн Цзинчжун бастаған қытайлардың Шүршіттер үстемдігіне қарсы жасырын әрекетпен шұғылданған ұйымы болып, олар Шүршіттер билігін құлатып, қытайдың Миң патшалығын қайтадан қалпына келтіруге талпынған ұйым еді. Олар өздерінің мақсатын іске асыруда «36 айла-амалды» тақпақ етіп құрастырып, жасырын қимыл-әрекеттерінде ұтымды пайдаланған.

«36 айла-амалды» тұрмыс-тіршіліктегі жеңіл-желпі қулық-сұмдық амалдары деуге де, әрі жоспарлы түрдегі ұйымдастырылған епті де жылпостық сондай-ақ аса зымыяндықпен жобаланған бір түрлі айлагерлік тәсілі деуге де болады. Осы тұрғыдан «36 айла-амалдың» әр түрлі қимыл-әрекеттері төмендегідей бір қанша жақтан нақтылы бейнеленеді. Бұл амалда айла-амал істетуші өзін қиын жағдайдамын деп есептеп, енді тікелей әрекет қолдануға болмайды деп қараған жағдайда, қарсы жақ байқай алмаған әрі амал істетуші зұлымдығын айла-шарғымен бүркемелеп, күтпеген жағдайда аяқастынан қарсы жақты тұзаққа түсіреді. Айла-амал істетуші өзі қолданған амалын үнемі «жақсылық» жолы осы деп, ортаға шығарады. Ал амалды қабылдаушы жақ та оны «жамандық» жолы деп қарамайтын, тіпті, қарсы жақ осы айла-амалды істетуге разы болатын жағдайда бұл амал ортаға шығады. Ағылшынның әйгілі физика ғалымы, 1906 жылғы физика мамандығы бойынша Нобель сыйлығының иегері Джон Томсонның бейнелі тұжырымы бойынша айтқанда «табиғат бізге үш түрлі кеңес береді. Алдымен қолымыздан ұстап алады да: “Шамаң жеткенше күрес, ұмтылып бақ” деп бір қояды. Енді бірде одан да жақынырақ келіп: “Таңдана біл, қуанышқа кенел, жаның жай тапсын” дейді. Біз оның жүрек соғысын да естіп тұрамыз. Тағы бірде “Ізден, зердеңе сал” деп сыбырайды. Бізге бұл да түсінікті. Табиғат-ана ақылы: дене, жүрек және ақыл деген үш бөліктен тұратын біздің бір болмысымызға бағытталған» [6, 5]. Сондықтан табиғат дүниесімен қисындасып жатқан адамзат

баласының ақыл-айласы қашан да өз жүйесін тауып, адамзат тұрмыс-тіршілігінің қажеті мен талабынан шыға білуі арқылы өз нәтижесін көрсетіп жататындығы белгілі.

Енді біз «36 айла-амалды» Сүн Зының соғыс өнері тұрғысынан оны мазмұндық бөліктерге топтастырып қарайтын болсақ, онда қытайдың «36 айла-амалы» мынадай 6 топқа бөлінініп жіктеледі.

Бірінші, жеңіске жету айла-амалдары (胜战计)

1. Топан астынан су жүгірту айла-амалы (瞒天过海 Төте аудармасы: Аспанға аңыртып қойып, теңізден өту). Бұл айла-амал – көзге көрініп тұрып, көмескі түрде қимыл-әрекет жасау, көзді үйретіп барып, мақсатқа жетуді немесе ешнәрсені білмегенсіп тұрып, көзбайлауды меңзейтін айла-шарғы.

2. Ұрымтал тұсқа ұрыну айла-амалы (围魏救赵 - Уй елін қоршап, Жау елін құтқару) Бұл айла-амал – бөлшектенген жауға бөрідей тиіп, әлсіз қосынды әлек қылып, жаудың жер аумағында жау қосынын алжастырып, желдей есіп жүруді меңзейді.

3. Өзгенің қолымен от көсеу айла-амалы (借刀杀人 - біреудің қанжарын қарызға алып, адам өлтіру). Бұл айла-амал – негізгі күшті ысырап етпей, өзге белсенді күштерді жауыңа айдап салып, басқалардың күші арқылы жеңіске жетуді мақсат етеді.

4. Тынығып жатып, тынышын алу айла-амалы (以逸待劳 – тыңайып алып, соқтығу). Бұл айла-амал – дереу шабуылға өтпей, қаталдық пен жұмсақтықты алма-кезек қолданып, қоршауға түскен жауды титықтата қуатын сарқып, оларды ырықсыз күйге түсіріп, жаудың өзін-өзі күйрету жағдайына мәжбүрлеуге қаратылады.

5. Біреу тойға айналғанда, қойға айналу айла-амалы (趁火打劫 - өрттен пайдаланып, бұлап-талау). Бұл айла-амал – жауың бір бәлеге ұрынып, қатты қиыншылыққа тап болған орайын қалт жібермей, есін жиуға шамасын келтірмей, жығылғанға жұдырық сілтеп, жауға ешқашан да аяушылық білдірмеуді көрсетеді.

6. Шығыстан қылаң беріп, батыстан басып кіру айла-амалы (声东击西 - шығыстан дыбыс шығарып, батыстан шабуылдау). Бұл айла-амал – бетіне қарап күліп тұрып, күңіrentіп кететін, құшақтап тұрып, арқасынан қанжар сұғатын, сол жағында дос болып, оң жағында дұшпандығын жасақтап, жауын қаймықтыру арқылы оның есін шығарып, ебін қашырып, жеңіске жететін мүмкіндікті өзек етеді.

Екінші, жаумен жағаласу айла-амалдары (敌战计)

7. Сынықтан сылтау табу айла-амалы (无中生有 - жоқтан жонып табу). Бұл айла-амал – жалған жаланы расқа айналдырып, ашық-әшкере түрде қиялдан сенімді көрініс жасап, жоқтан жонып табуып, жаудың күдігін арттырып, олар сасқалақтаған сәтте бас салу тәсілін көрсетеді.

8. Жар астында жасырын қимылдау айла-амалы (暗渡陈仓 - Шынсаңнан жасырын өту). Бұл айла-амал – жаудың ішіне жасырын кіріп алып, жалған өсек тарату арқылы олардың негізгі күштерін бір-біріне айдап салып, ішінен іріту негізінде жау күшін ыдыратуды мақсат етеді.

9. Қырық пышақ болып, қырылысуды қызықтау айла-амалы (隔岸观火 - жағада тұрып, өртті тамашалау). Бұл айла-амал – жау ұжымы ішінде алауыздық өршіген кезде жауға дереу соққы бермей, ішкі-қайшылық ауыруы ерекше асқынып, жау қосыны өз ішінен іріп-шіріп, быт-шыт болып ыдырауын сабыр сақтап күтуді меңзейді.

10. Күлімдеп тұрып, күңіrentу айла-амалы (笑里藏刀 - күлкінің ішіне қанжар жасыру). Бұл айла-амал – орайы келмеген кезде барынша ақкөңіл, бейшара, аңқау, сабырлы, салмақты болып, құпия түрде барлық әзірлікті жоспарлы түрде жасау арқылы жағдай пісіп-жетілген кезде арыстандай айбаттанып шыға келу шарасын көрсетеді.

11. Бастан құлақ садаға айла-амалы (李代桃僵 - алмұрт үшін шабдалыны құрбандыққа шалу). Бұл айла-амал – зиянды іс пен жеңіліс сәтін және сәтсіздік пен жамандық нәтижесін пайдаға айналдыра білу арқылы сол қателікті оңтайлы пайдаланып, оны жақсылық пен пайдаға жаратуға талпыныс жасауды мақсат етеді.

12. Қисынын тауып, қымқыра кету айла-амалы (顺手牵羊 - қолайын тауып қойды жетектей кету). Бұл айла-амал – қарсы жақтың қамынан ілік-шатыс іздеп, болымсыз саңлаудан қол жүгіртумен бірге ине өткен жерден жіп өткізіп, жаудың қалт жіберген қателігін ұтымды пайдалануды және оңтайлы орайды қолдан бермей іске көшуді меңзейді.

Үшінші, шабуылдау айла-амалдары 攻战计

13. Сабанды сабалап, жыланды жыбырлату айла-амалы (打草惊蛇 - шөпті сылдырлатып, жыланды

үркіту). Бұл айла-амал – қарсы жақты толық барлап-бақылап боламай тұрып іске кіріспеуді, күдікті қимыл-әрекеттерден сақ болып, торға түсіп, қақпан басып қалудан аулақ болуды, әрбір қадамды сенімді түрде басуды негіз етеді.

14. Басқа бейнемен баспалап кіру айла-амалы (借尸还魂 – мәйітті қарызға алып, оған жан бітіру). Бұл айла-амал – керексіз нәрседен пайдалы орайды меңгеріп, пайдасыз қимыл-әрекеттен пайда табуды, елеусіз нәрседен елеулі табысқа жетуді, беліне көтере алмайтын шоқпарды байламауды мақсат етеді.

15. Жолбарысты еліктіріп, етекке түсіру айла-амалы (调虎离山 – жолбарысты алдап, таудан алшақтату). Бұл айла-амал – жауды үрейлендіру арқылы оның өздігінен алдыға келіп, аяққа жығылуын, қарсы жақтың қамал-бекінісіне қыр көрсету арқылы жеңіске жетуді қамтамасыз ететін шара.

16. Ұзын арқан, кең тұсау айла-амалы (欲擒故纵 – ұстау үшін әдейі қояберу). Бұл айла-амал – жау қашса, оны титықтатып құмай, олардың күш-қуатын сарқа жұмсап, шаршап-шалдығып титықтағанын күтуді, сөйтіп жаудың арқасүйер тірегі құлап, барар жер, басар тауы қалмағанда барып өзі келіп, берілуге орай қалдыруды, ең соңында олардың сені жақтайтын мүмкіндігіне қол жеткізуді мақсат етеді.

17. Ат тезегін алтынға айналдыру айла-амалы (抛砖引玉 – кесек лақтырып, жаһұтты қолға түсіру). Бұл айла-амал – әрқандай бір қимыл-істе табысқа жету үшін жауырды жаба тоқып, күрмекті күрішке санап, қиыннан қиысқан ептілікпен қарсы жақтың көзін көлегейлеуді меңзейді. Нақтылап айтқанда, «қарсыластың қайда және қашан қандай қимыл жасауды жоспарлап отырғандығын алдын алу білу өте маңызды. Осын негізде қарсыластың қатты зәру болып отырған заттық қажеттілігін қанағаттандыру негізінде оның сеніміне кіріп, жанкүйер серігіне айналып барып, оның бар құпиялығын иелеп, икемге келтіріп, сенімді түрде жеңіске жетуге болады» [7, 73].

18. Атаманның көзін алдымен жою айла-амалы (擒贼擒王 – ұрыны ұстағың келсе, атаманын ұста). Бұл айла-амал – жаудың негізгі күшін күйрете соққының астынан алып, атаманын алдымен жайратуды, сөйтіп қарсы жақтың рухын аяқасты етіп, қолбасшысыз қалдыруды мақсат етеді.

Төртінші, былықтыру айла-амалдары (混战计)

19. Қынды қылышсыз қалдыру айла-амалы (釜底抽薪 – қазанды оттан айыру). Бұл айла-амал – қарсы жаққа шамаң жетпеген жағдайда, жауды ерегестіріп алмай, жұмсақ қаттыны, әлсіз күштіні жеңеді дейтін қағиданы қатаң ұстанып, жаудың негізгі күшімен тіресуді қоя тұрып, оның заттық негізгі тірегі болған азық-түлік, қазына-мүлік, қару-жарағын қолға түсіру немесе жоюмен бірге дос-жаран, таныс-білісі секілді пайдалы ахпарат беретін күштерді қолға келтірумен айналысуды немесе жау жаққа қарсы қойып, оларды қарым-қатынасын бүлдіруге кірісуді меңзейді.

20. Суды лайлап, балық аулау айла-амалы (混水摸鱼 – лай судан балық ұстау). Бұл айла-амал – жаудың ықпалын ұлғайтпауға, әлсіз кезінде ортасының ойрантопырын шығаруға, әсіресе, қарсы жақтың ішкі құрылымдық жүйесінде қайшылық асқынып, аласапыран болған жағдайда олардың өздерін бір-біріне айдап салып, жөргегінде тұншықтыруға қаратылған тәсіл.

21. Қапысын тауып, қашып шығу айла-амалы (金蝉脱壳 – алтын кесерткі секілді түлеу). Бұл айла-амал – салтанатты да, айбынды көрініс жасап, жауды сескендіруге, олардың бар назарын басқа жасанды көрініске аударып, шошытып, үрейлендіру арқылы өздігінен келісім жасауға және жауды жалт-жұл еткен болымсыз зат немесе бұйыммен алдап-арбап, апанынан шығуға, есін шығарып, ебін қашырып, абыржытып, алаңдату негізінде сатқындарын сатып алып, пайдалану арқылы жауды тізе бүгуге қарай мәжбүрлеуге қаратылады.

22. Есікті жауып алып, есін шығару айла-амалы (关门捉贼 – есікті бекітіп алып, ұрыны ұстау). Бұл айла-амал – жау қашқан кезде, оған қашып құтылу орайын қалдырсаң, онда ол сол орайға жету үшін жанын салып қимыл жасайды, оларға еш қашып құтылу жолын қалдырмасаң, онда олар тұтқындалады деген қағида бойынша жауға жау қосылып, қайта күшейіп кетпеу үшін жауды шашау шығармай қоршауға алып, қамалап, қаймықтырып барып бағындыру ұстанымын орындауды мақсат етеді.

23. Алыспен астасып, жақынмен жағаласу айла-амалы (远交近攻 – алыспен келісіп, жақынға шабуыл жасау). Бұл айла-амал – аса қиындыққа тап болған жағдайда алыстағы әлсіз күштермен қарым-қатынасты жақсартып, олардың көмек беруін немесе қарсы жаққа жақтасып кетпеу жолын қарастырып, күш-қуат пен жігер-қайрат жинауға, сөйтіп жауды жеңу үшін күшті ұлғайтып барып жақындағы күшті жауға айбат көрсетіп немесе шабуыл жасауды меңзейді.

24. Қарыз беріп, қарын тойғызу айла-амалы (假道代號 - бағындыру үшін көмек қолын созу). Бұл айла-амал – ұсақ, қораш, қаржылық дағдарысқа тап болған елдердің мешеу әрі қиыншылыққа тап болған жағдайын сылтау етіп, құтқарушы жұлдызы ретінде көзге ерекше түсіп, оларды белшесінен қарызға батырып барып, ең соңында қарызды қайтармағанын сылтау ету арқылы сол елге шабуыл жасап, басып алуды мақсат етеді.

Бесінші, жауға жақындау айла-амалдары (并战计)

25. Уығын ұрлап, шаңырағын шайқалту айла-амалы (偷梁换柱 - үй арқалығын шіме шығармай ауыстыру). Бұл айла-амал – жаудың ұйымдасу әдіс-тәсілін, жоспар-жоба жүйесін, құпия ереже-қағидаларын бүлдіріп, өз жоспарын өзіне қарама-қарсы қойып, сүйеніші мен тірегі болған тұғырнамасын құпия ауыстырып, олардың тыңғылықты іс-қимылына кедергі келтіру жағын қарастырады.

26. Қызым саған айтайын, келінім сен тыңда айла-амалы (指桑骂槐 – тұт ағашын нұсқап тұрып, ақ үйеңкіні янаттау). Бұл айла-амал – шындықты ашып айтпай, бүкпелеп жеткізіп, түймені сындырып түйені райынан қайтарып, қарсы жақтың жандүниесін астан-кестең етіп, көңілінде үрей туғызып, істемекші болған жоспар-жобасынан бастартуға мәжбүрлеуді меңзейді.

27. Өтірік меңірейіп, өрт қою айла-амалы (假痴不癡 – саналы түрде есалаң болу). Бұл айла-амал – өтірік өмексіп, қарсы жақтың бейғамдығын тудырып, жеңіске жетуді немесе есалаң болғанып, ебі келгенде жауды жамбасқа басуды мақсат етеді.

28. Тірегін жойып, тілегін тізгіндеу айла-амалы (上屋抽梯 - үй төбесіне шығатын сатыны құлату). Бұл айла-амал – жаудың ең маңызды шабуылшы қосынын құртып, артқы шептегі азық-түлік, құрал-жарақ секілді негіздік тірек-сүйеніштерінің көзін алдымен жойып жіберуді көзде ұстайды.

29. Көсем боп көрініп, көз байлау айла-амалы (树上开花 - ағаш басындағы гүл ашу). Бұл айла-амал – өзіңді жау жақтың ішкі ұжымына керемет дарынды, асқан өнерлі етіп көрсетіп, олардың сеніміне әбден кіріп, табындырып алған соң барып қарсы жаққа қарай күйрету сипатты қимыл-әрекетке көшу жоспарын көрсетеді.

30. Жаман үйді қонағы билейді айла-амалы (反客为主 - қонақты қожайын ету). Бұл айла-амал – жауыңды төрге шығарып, ақымақ қылып, сайқы-мазақ етуді немесе өзің жаудың төріне жайғасып алып, жауды келемеждеп, бет-беделін түсіруді мақсат етеді.

Алтыншы, жеңілгенсу айла-амалдары (败战计)

31. Сұлулыққа сұқтандыру айла-амалы (美人计 - сұлу әйелмен азғындату). Бұл айла-амал – жаудың қолбасылары мен сардарларын өзің арнаулы дайындықтан өткізген сұлу да сымбатты әйелдермен шырғалап, екі ойлы, текетойлы етіп, олардың құпиясын солар арқылы ұрлап немесе біліп алып, жау қосынын аздырып-тоздыру арқылы әлсіретуді және бөлшектеуді көздейді.

32. Қаланы қараусыз қалдыру айла-амалы (空城计 – қаланы иен қалтыру). Бұл айла-амал – қарамаққа өте жайбарақат көрінгенсіп, қарсы жақты тұзаққа түскендей көңіл-күйге жетектеп, олардың күдігін тудырумен бірге секем алдырып, шындығында қарсы жақтың үрейі мен күдігін өршітіп, сол арқылы оларды екіұдай ойға қалтыруды сипаттайды.

33. Жансызды жарылқау айла-амалы (反间计 - жансызды сатып алу). Бұл айла-амал – өзіңе бар ынта-пейілімен қызмет ететін жансыздарды мол ақшаға сатып алып, құрған тұзағыңа жауыңның өзі келіп түсуіне олардың көмектесуін қамтамасыз етіп, жауыңның жоспар-жобасын солар арқылы қолға келтіріп, жаудың буынсыз жерінен пышақ ұрып, тығырыққа тіреуді көздейді.

34. Бейшара көрініп, белеңге шығу айла-амалы (苦肉计 – өз жанын өзі жаралау). Бұл айла-амал – өз өміріңді қиғансып, өзіңді-өзің жазалап, бейшара күйде көрініп, олардың ішіне жалбызбалап кіріп алып, сол арқылы қарсы жақтың сенімді серігіне айналып, ары қарай орайы пысып-жетілген сәтте жалт бұрылып, жауға қарсы шынайы мақсат-міндетті іске асыруды көздейді.

35. Алуан түрлі әдіс-тәсілдің басын қосу айла-амалы (连环计 - мың сан айла-амалды өзара сәйкестіру). Бұл айла-амал – бір ғана қулық-сұмдықты ғана емес, әр алуан, әр қилы айла-шарғыларды қатар жарыстыра, алмастыра, еркін қолданып, қарсы жақ үстінен жеңіске жетуді көздейді.

36. Қашып шығып, қанжардан құтылу айла-амалы (走为上 - түк шықпаса қашып құтыл). Бұл айла-амал – жауды бәрібір жеңе алмайтындығы белгілі болған жағдайда шегіну, бой тасалау, майдан шебін тастап қашу арқылы қосынды аман сақтап қалу үшін қолданылатын ұтымды тәсіл. Дегенмен кейде қашудың өзін

қулық-сұмдыққа айналдыруға болады. Мысалы, өтірік шегініп, жау қуалап шаршаған, негізгі қосынынан алшақтаған, жеңісіне масайраған, кеудесін ұрып кекірейген, сауыт-сайманын шешінген, қайсарлығын әлсіреткен, сергектігін жоғалтқан ұрымтал сәтте жауға қайта тап беріп, тарпа бас салуға болады.

Мұнда ескере кететін бір жайт - «36 айла-амал» тақырыптық құрылым жақтан қытай тіліндегі аса қатаң тұрақты сөз тіркестері түрінде кездеседі де, әрқайсы амал тек төрт бейнеәріптен (иероглиф) құралған идиом болып келеді. Оны басқа ұлт тіліне аударғанда сол төрт бейнеәріпті тұрақты тіркестің басқа ұлт тіліндегі баламасын тауып, дәлме-дәл мағынасын бұзбай беру өте қиын әрі маңызды. Сондықтан біз оны қазақ тіліне аударған кезде оның түпкі мағынасын ішкі құрылымдық ерекшелігі негізінде дәл бейнелеуге аса көңіл бөлуіміз керек секілді. Сондықтан «36 айла-амалды» игеру, оны шын мәнінде зерттеп-зерделеп, тұрмыс-тіршілікте қолдану үшін оқырманда белгілі дәрежеде жоғары білімдік өре әрі бай да байыпты қиялдау қабілеті және тұжырымдау тұғырнамасы болу қажет. Өйткені «36 айла-амалды» қолдану барысында теңеу, меңзеу, ұқсату, әсірелеу сынды тарихи шындыққа толы, таңғажайып оқиғалар көптеп кездеседі. Оны оқырмандардың жетік түсіне алуы әрі бүгінгі шынайы өмір-тіршілікпен ұштастыра білуі оңай шаруа емес. Сол себепті кейбір батыс елдері мен қытай елінің кей көршілерінің оған немқұрайлы қарауы және мысқылдап, оны қытайдан басқа ешкім ұқсатып, керекке жарата алмайды деуінің астарында «36 айла-амалдың» сиқырлы сырына терең бойлай алмау мен үстірт түсіну бар деп айтуға болады. Мысалы, «жиырма бесінші «Уығын ұрлап, шаңырағын шайқалту» айла-амалының (偷梁换柱) атауы қытай тілінде қолданыста жүрген тұрақты сөз тіркес болып, оның шығу қайнары Шан хандығының соңғы билеушісі Чжоу Ванның (纣王) 托梁换柱 «Тіреуді көтеріп, бағананы ауыстыру» деген мына бір аңыз әңгімесімен тікелей байланысты.

Аңыз бойынша, Чжоу Ванның әкесі – патша бірде ұлы мен уәзірлерін ертіп, патша бағының әсем табиғатын тамашалауға шығады. Олар Фэй Юньгэ (飞云阁) атты павильонға келгенде, оның төбесіндегі бір тіреудің сынып қалғанын көреді. Бұған патшаның көңілі толмай, реніш білдіреді. Сонда Чжоу Ван өзінің алып күшін пайдаланып, бүлінген тіреуді тың бағанамен ауыстырып, ғимараттың әуелгі бейнесін қалпына келтіреді. Сондай-ақ «Қызыл сарайдағы түс» («红楼梦») романының 97-тарауында Ван Сифэн осы айла-амалды қолдана отырып, Сюэ Баочайды Линь Дайюйдің орнына ауыстырып, Цзя Баоюймен некелестіру жоспарын орындайды. Осы айла-амалдың іс жүзінде, нақтылы қолдану түсінігіне сәйкес ол:

1. Әскери стратегия ретінде: Одақтас әскермен бірге ортақ жаумен шайқасып жатқанда, олар жеңіліп қалса, сол орайды пайдаланып олардың негізгі күшін өз бақылауына алып, басқаруды көздейді.

2. Жауға қарсы тактика ретінде: Жау әскерінің негізгі күшін басқа жаққа аудару амалдарын ұйымдастырып, олардың әлсіз тұсын пайдаланып шабуыл жасау және жеңіске жетуді мақсат етеді.

3. Саяси күресте: Бұл айла «адамдардың орнын ауыстырып қою» (调包计) яғни бір адамды немесе бір затты байқатпай басқа нәрсемен алмастырып қою арқылы қалаған нәтижеге қол жеткізу жағын қарастырады» [8, 454].

«36 айла-амалдың» мазмұндық түрлері өте көп болып, оның ішіндегі ең бастылары бүркемелеу (掩饰法), жалған құбылу (虚构法), тұзаққа түсіру (猫获法), қоршауға алу (包围法), алдымен қол салу (争先法), шырғалау (诱惑法), бұқпантайлау (逃避) қатарлы мазмұндық бөліктерге бөлінеді. Тарихта болып өткен атыс-шабыс, саяси-экономикалық бәсекелестік, мәмілегерлік-қарым-қатынастар мен іскерлік байланыс және өзара келісімшарттар осы аталған айла-амалдарды нақтылы іс жүзінде қолданылып, жеңіс пен табысқа жеткен оқиғалар аз емес. Енді біз төменде солардың бірнешеуіне назар аударып көрейік.

Таң Тайцзун (Ли Шимин) ел басқарудағы даналығымен тарихта танымал болып қана қоймай, сонымен қатар ақылға қонымды кеңестерді тыңдай білуімен де даңқы шыққан билеуші еді. Ол жиі: «айнаға қарап – киіміңді түзейсің, адамға қарап, кемшілігіңді көресің, тарихқа қарап, өрлеу мен құлдырауды түсінесің» деп айтатын еді.

Қартайған шағында елдің тыныштығы мен халқының бай-қуатты өмір сүріп жатқанын көріп, Таң Тайцзун кеңесші Вэй Чжэннің ескертулеріне шыдамсыздық таныта бастады. Өйткені Вэй Чжэн оны жиі көпшіліктің алдында сынға алып, оның кемшіліктерін бетіне басатын болған.

Бір күні сарайға қайтып оралған соң, Таң Тайцзун қатты ашуланып:

- Орайы келгенде оны өлтірмесем болмайды, мені халық алдында ұятқа қалдыра береді! – дейді. Мұны естіген Вэнь Дэ ханшайым қатты шошып кетеді. Себебін сұрастырып, жағдайдың маңыздылығын түсінген ол дереу әрекет етуге кіріседі. Алайда оның ақыл-кеңес беру тәсілі Вэй Чжэндікінен мүлде өзгеше болады.

Вэнь Дэ ханшайым алдымен өз бөлмесіне барып, салтанатты, әдемі киімдерін киіп, барынша салмақты кейіппен Таң Тайцзунның алдына келді. Ол алдымен патшаға сәлем беріп, сосын мәртебесінің өсіп келе жатқанын құттықтайды. Мұндай салтанатты көрініске таң қалған Таң Тайцзун абыржып:

- Қандай қуаныш? Неге мені құттықтап тұрсың? – деп одан сұрайды. Сонда Вэнь Дэ ханшайым:

- Әділ патшаға адал уәзір керек. Вэй Чжэннің ашық айтып, турасын жеткізе білуі - сіздің дана билеуші екеніңіздің белгісі. Мен өзімнің сондай дархан патшаға қызмет етіп жүргеніме өте қуаныштымын. Ал сіздің қасыңызда мұндай адал кеңесшінің бар екені – бұл мемлекеттің бақыты! Сондықтан сізді құттықтауға келдім – дейді.

Бұл ақылман сөздерден кейін Таң Тайцзун бірден есін жинап, ханшайымның Вэй Чжэнді қорғап, өзіне астарлы түрде сын айтып тұрғанын түсінеді. Осы сәттен бастап ол өз ханшайымын әуелгіден де қатты құрметтеп, жақсы көріп, уәзірі Вэй Чжэннің кеңестеріне бұрынғыдан да құлақ түріп, назарға ала бастады. Міне, бұл «Қызым саған айтайын, келінім сен тыңда» (指桑骂槐 – тұт ағашын нұсқап тұрып, ақ үйеңкіні янаттау) деп аталатын айла-амалдың нақтылы мысалы.

Ал мына бір оқиға «Шығыстан қылаң беріп, батыстан басып кіру» (声东击西 - шығыстан дыбыс шығарып, батыстан шабуылдау) деп аталатын айла-амалдың көрінісі ретінде көзге түседі. 1798 жылдың мамыр айында Наполеон Египетке жорыққа аттанып, Үндістанды басып алуды көздейді. Өйткені ол оны Ұлыбритания тәжінің ең қымбат жауһары деп санады. Жорыққа шықпас бұрын, ол Жерорта теңізінде ағылшын флотының тосқауылына ұшыраудан қорқып, түрлі айла-амалдар қолданып, жалған ақпарат таратты. Ол француздардың Жерорта теңізіндегі флотын Атлант мұхитына шығарып, Ирландияға десант түсіретіні туралы қауесет таратты. Екі жыл бұрын Франция флоты Ирландияға жетуге әрекеттенген еді, бұл британдықтарды шошытты.

Бұл жолы британ флотының қолбасшысы Нельсон Наполеонның шынымен олардың «артқы ауласына» шабуыл жасайды деп қорқып, барлық күштерін Гибралтарға шоғырландырып, Ламанш бұғазынан өтетін француз флотын тосуға дайындалды. Осы сәтте Наполеон Тулон теңіз базасынан жасырын шығып, Египетке қарай бет алды.

Нельсон бұл қулықты кеш түсініп, дереу Наполеонның соңынан қуғынға шықты. Бірақ тым асығыстық жасап, француз флотынан озып кетті. Ол Александрия портына жеткенде, француз кемелерінің ізін де көрмеді. Нельсон Наполеон алдымен Константинопольге (қазіргі Стамбул) барады деп ойлап, сол жаққа бағыт алды. Бірақ күтпеген жерден, ол кеткен бойда француз флоты Александрияға келіп, сәтті түрде Египетке десант түсірді. Осылайша, Наполеон жауларын алдап, назарын басқа жаққа аударып, қарсыластардың қателіктерін шебер пайдаланып, Египетті басып алу жоспарын сәтті жүзеге асырды.

Қазақтың ұзақ тарихына арқау болған аласапыран, алмағайып замандарда осы амал-айлалардың нақтыла қолданылғандығы туралы оқиғалар да аз емес. Енді солардың біреуіне назар аударып көрейік. «Заманымызға дейінгі 518 жылы Парсы патшасы Дари I жеңіліске ұшыраған. Осы соғыста туылған таңғажайып оқиғалардың бірін ежелгі Грек тарихшысы Полиен былай суреттейді: «Шыйрақ деген бір Сақ өзінің денесін пышақпен жаралап, Парсыларға қашып барып, өзін Сақ бастықтарынан қорлық-зомбылық көрген етіп көрсетеді. Шыйрақ өзінің руластарынан кек алатын кісі кейпіне кіріп, Парсы әскерін оларға бастап барамын деп алдап, адастырып, сусыз шөлге апарады. Парсының басқыншы әскерлері шөлде қырылады. Ақырында Шыйрақ оларға: «Мен сендерді адастырып қырғынға ұшыраттым, елімді аман алып қалдым, мен дегеніме жеттім, енді қолдарыңнан келгендеріңді істей беріңдер» деп ерлік көрсетеді [9, 67-68]. Бұл Сақ сарбазының шапқыншылардан ел-жұртын аман алып қалу жолында табиғат заңдылығы мен әскери соғыс тактикасын шебер пайдалана отырып, елге көзалартқан дұшпанды амал-айламен тасталқан етуі оның ұлттық рух шеңберінде «Бейшара көрініп, белеңге шығу» айла-амалын ұтымды пайдалана алғандығының жемісі. Осы мысалға назар аудара отырып, «тағдырың өз қолыңда, өзіңді өзің ар-намысыңмен, ақылыңмен, тәжірибеңмен, қайратыңмен, зерде-зейініңмен жетілдір» [10, 129] демекші, біздің ата-бабаларымыздың да

пайым-парасаты осындай «Бейшара көрініп, белеңге шығу» сынды айла-амалдардан аулақ болмағандығын анық аңғаруға болады.

Қорытынды. Бұл «36 айла-амалдар» қытайлардың бір түрлі қулық-сұмдық амалы екені анық. Ол бір қанша мың жылдық қытай тарихында адамдар ара қарым-қатынастар мен байланыстар барысында бірін-бірі алдап-арбау және табысқа жету сипатындағы ең маңызды айла-тәсілдер мен шаралар болып келгендігі белгілі. «Бұл әдіс-амалдардың көбі қытайдың жауласқан бектіктер кезеңінде (б.з.б. 403-221) болған оқиғаларға негізделген. Бұл дәуір соншалықты аты шулы уақыт болды да, кейінгі патшалар сол дәуірдің тарих кітаптарында осындай қитұрқы сипаттағы жазбалар бар деген сылтаумен, бұл әдіс-амалдардың халық арасында таралуына тыйым салғандықтан, оларды оқығандар моральдық жақтан қудалауға ұшырады. Өйткені қытайдың бұл «36 айла-амалына» қатысты жазбалардың көбі қытайдың көрнекті қолбасшылары, патшалары, ғұламалары және сардарларының ерліктері мен ездіктері туралы әңгімелер болатын» [11, 2]. Қытайлар түсінігінше, ақыл мен айла жын-албастыларға жақтас болып, жақсы-ізгі адамдардың көзін көлегейлеп қана қалмай, көп жағдайда аяулы да ұлағатты адам қиын жағдайға тап болғанда, ол өз қадыр-қасиетін қорғап қалу үшін немесе өзі қол жеткізуге тиісті мақсатқа жетуі жолында осы амал-айланы қолдану қажет деп есептейді. Сондықтан «36 айла-амал» қытайлардың тұрмыс-тіршілік жолында қолданатын өте ебдейлі, біліктілікті және жоғары парасатты білдіретін тұрмыстық білім деңгейінде қарастырылады.

Бірақ біз айла-тәсіл мен түрлі амалдар тарихтан бері әлемде тек қытайларға ғана тән, соларға ғана бағынышты тақырып деп айта алмаймыз. Қайта ол шығыс пен батыс дүниесі, тіпті, бүкіл адамзат қоғамына ортақ болған жалпылық сипаттағы күрделі құбылыс ретінде қарастырылады. Мысалы, жоғарыда біз дәйек келтірген Федерациялық Германияның бас министірі Колдің Вон Сенгердің кітабына жазған алғы сөзінде айтылған - бұл айла-амалдар адамдарға ертедегі және бүгінгі қытайдың тұрмыс-тіршіліктегі қимыл-әрекетін ұғындырып қана қоймай, оның ең маңызды жері - сіздің қаламыңызда өте әсерлі түсіндірілген айла-шарғылар адамзаттың бәрінің ортақ әрекет-қимылының қалыбын көрсетіп беріп отыр. деген сөздері осы мәселені толық түсіндіріп бере алады. Айла-амалдар ертедегі Рим мен Грецияның саяси, әскери тақырыпқа қатысты шығармаларында да жиі тілге алынатын тақырып екені белгілі. Тіпті қасиетті кітап саналатын «Інжілдің» көптеген тарауларында да айла-амал, қулық тәсілдердің түрлері таныстырылады. Еурейлердің қасиетті кітабы «Тәурәтта» да мынадай сөйлем бар - «сен айла-шарғы қолданып соғыс жүргізуің керек, жеңіс әбден кемелді жобаланған айла арқылы қолға келеді». Ал қазіргі батыс елдерінде саяси, әскери, сауда-сатық қимыл-әрекеттерінің бәрінде де айла-амал арқылы жеңіске жету адамдарға әбден үйреншікті болған жәйт. Сюрих университетінің прафессоры Варт Борквт «Өлтірілген адам» деген шығармасында былай деп жазады - адамның сұғанақтығы мен зорлық-зомбылығы бүгінгі әлемде түйінді мәселеге айналып отыр. Құдайдың шексіз құдыретін адамдар құдайға момындықпен құлшылық ету барысында, оған дұға оқып жалбарынғанда, мадақ жырын оқып, би билегенде ғана сезініп қалмастан, қайта айбалтасы жалаңдап ұрған жаза майданында құрбандыққа шалынған малдың қаны селдей ағып, еті паршаланған, сүйегі өртелген орында да шынайы түсіне алады.

«Тәурәттың» 10 тарау 16 аятында Ғайсаның «адам бір жағынан кептердей момақан болу, тағы бір жағынан жыландай жылпың болу керек» Қараңдар, мен сендерді қасқырлардың арасына қойдай жіберіп тұрмын. Сондықтан жыландай ақылды, көгершіндей ақкөңіл болыңдар деген сөзі бар екені де шындық. Міне, біз осы бір сөйлемнен Христиан дінінің әулиесі болған Ғайсаның да айла-амалды баса дәріптегендігін байқай аламыз. Әсіресе бүгінгі әр қайсы елдер арасындағы сауда-сатық қимыл төтенше жанданып, алым-берім, ауыс-күйіс ерекше қарбаластықпен бәсекелесіп отырған мына заманда «36 айла-амалдың» қолданылатын орны төтенше көрнектіленіп келе жатқандығы шындық. Бүгінгі заманда адамдардың «сауда алаңы - соғыс алаңы», «Бәсеке - қан ақпайтын соғыс» деуі де тегін емес. Нақтылап айтқанда, «жауынгерлер қылышпен емес, қайта айла-тәсіл және сөз-сөйлеммен соғыс жүргізетін біздің бүгінгі заманымызда, бұл айла-амалдар кәсіпкерлер мен жеңімпаздарға өз көмегін тигізе алады. Одан пайдаланушылар күнделікті тұрмыс-тіршіліктің қайшылық-қақтығыстарына қарсы шара-тәсілдерді одан оңай табады. Тіпті қарапайым халықтың күнделікті тұрмыс-тіршілігінде де мұндай майдансыз «соғыстар» жиі кездеседі. Қианкескі талас-тартыстар барысында үмітсіз жағдайлар ішінде қалған сәттерде қытайдың «36 айла-амалы» сізге шарасыздық үшін не істеу керектігі туралы ұтымды кеңес бере алады» [12, 7-8]. Батыс және қытайдың Құдай қосқан көрші елдері қытаймен алым-берім, сауда-сатық және мәмілегерлік қарым-қатынас пен

қимыл-әрекеттерін жоспарлауда әрі іскерлік келісім шарттар жасауда «36 айла-амалды» және Сүн Зының әскери айласын қолданбаса болмайтындығын терең ұғына бастады. Өйткені «қытайдың әскери істер мәдениетінің ықпалы әлдеқашан әскери істер саласынан шығып кетті. Қытайдың әскери істер мамандарының амал-айла идеясы әр түрлі кәсіптегі кайраткерлерге шабыт беруде. Экономикалық жақтағы макролық пен микролық стратегия мен амалды қажет етеді. Саясатшылар Қытайдың амал-айлаларымен бәсекеге түсуде. Мемлекет басқаруда, биржада амал-айла ілгері-кейінді жарыққа шығуда. Ақыл мен ерлік сынға түсетін дене тәрбие жарыстарындағы спортшылардың алаңға шығу реті, тактикасы бәрі де амал-айламен орналастырылуда. «Сұзының әскери айлалары» арқылы зауыттар мен кәсіпорындарды басқару осы заманғы кәсіпорындардың басты тәсілдерінің біріне айналып барады [13, 174].

Бұл арада ерекше атап өтуге тиісті бір мәселе - батыс елдерінен қытайдың «36 айла-амалын» тұңғыш рет жүйелі түрде зерттеген оқымысты Харро фон Зенгер мырзаның «36 ақыл-айла» деген кітабының алғы сөзінде жазылған төмендегі сөздер адамды терең ойға салатындығы сөзсіз. «Мен батыстың өзін-әділетші төре деп атап алған мырзалардың өзі жайлы қайтадан ойланып көру, ойын ояту үшін Інжілді айла-шарғы ілімінің оқулық кітабы қатарында ұсынып, осы кітап ішінен бір талай мысалдар келтірдім. Бұндағы ойым – батыстық жаратушының да айла-шарғы сынды бұл сиқырлы амалдан құралақан еместігін түсіндіру еді. Айла-амал жөніндегі теорияны мен қытайдан оқыдым, бірақ оны Швейцарияда өз тәжірибемнен өткізіп, түсіндім. Осы тәжірибелер арқылы әр-түрлі амалдардың қолданылуын шын мәнінде тереңдей ұқтым. Міне, мен Швейцарияда осы тәсілмен ойламаған зор табысқа да қол жеткіздім. Мен өз төңірегімдегі айла-амалдардың шынайы түсінігіне ие болған соң, батыс қоғамындағы көптеген жалған құбылыстардан ары қарай өтіп, оның артындағы перде тасасында бұғынып жатқан әр түрлі айла-амалдармен, қулық-сұмдықтарды байқадым. Әрине менің батыс қоғамын ішкерілей түсінуімнің мақаты қытайдың айла-амал ілімін игерген соң, әсіресе, «36 айла-амалдың» теориялық негіздерін меңгергеннен кейін барып іске асты дей аламын. Егер қытайдың амал-айла деген осы бір шам-шырағы менің ойыма сәулесін шашпаса, мен батыс қоғамындағы осындай бір шектелген өңірге аттап кіре алмас едім. Өзім жұмыс істейтін Сюрихи университеті де өзім қиялдағандай «білім мен өнердің жанны» емес екен. Мұнда да топ құрып, мүйізdeskендер мен қаскүнемдік айла-шарғы легі өріп жүр екен».

Біз оның бұл тұжырымынан батыстың ең демократиялы, ең мәдениетті, білім мен өнердің жанны саналатын Швейцарияның ең жоғары білім ордасында да осынша мығым қара күштер өмір сүреді екен-ау! Ондай болса, адамзат қоғамының әрқандай бір орын-ортасында да қаскүнемдік айла-шарғының егеуқұйрықтары өріп жүрген болар деген ойға келетіндігіміз сөзсіз.

Біз «36 айла-амалды» терең түсінуіміз, зерттеп-зерделеуіміз, оны қытаймен болған әр түрлі шараларда әрі дүниенің әрқайсы елдерімен өзара қарым-қатынастарымызда дұрыс істете білуіміз керек екені белгілі. Өйткені «36 айла-амалдың» тереңде жатқан тетігін таба білу, оны күнделікті тұрмыс-тіршілікте істете білу өзіміздің табысқа жетуіміз бен еліміздің ұзақ болашақтық қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін өте қажет. Жоғарыда біз мысалға алып өткен Швейцарияның Сюрихи университетіндегі жағдай адамды терең ойға салады. Әлемдегі ең демократиялы, өркениетті делінген елдің таңдаулы жоғары оқу орнының жағдайы осылай болғанда, өзге елдер жөнінде не деуге болатындығын пайымдай беріңіз. Сондықтан «36 айла-амал» күрделі де күрмеуі қиын тұрмыс-тіршілік ағыны барысында өз мақсат-міндетімізді іске асыру жолында бізге төтенше есқататын, аса парасатты қорғаныс құралы деуге болады. Қытайдың Миң патшалығы дәуіріндегі Хұң Зышиң деген ойшылы «біреуді зақымдауды үйренбесең де, өзіңді арашалай алуды үйренбей болмайды» деген екен. Бүгінгі күні пендешілік кеселінің өкпесі қабынып, адамдар жеке баспайда жолында алапат арпалысқа түсіп, алқынып тұрған және әлемдегі дүрбелең дүбірі бәсекелестік бәйгесіне бәс тігіп, қақтығыстар мен қантөгіс алаңы күн сайын молаюға беталған немесе *«дүниедегі ірі державалар арасындағы саяси текетірестердің жиілеуі және ушығуы, адамзат тағдырын шешетін мемлекеттердің басымдарлығын әлсіретіп, бүкіл әлем жаңа бір өркениет ошағына адамзат билігінің кіндігі болған, өркениеттің көзі болған Еуразия даласына, жүйеден Түркі даласына ұлы ғасыр келе жатқан»* [14, 104] мына заманда қытайдың «36 амал-айласы» біздің өзімізді қорғап қалуымызбен бірге өзгені де түсініп, мәңгілік ел тұғырнамасы негізінде арман-мақсатыңыздың мүлтіксіз орындалуына септігін тигізе алатындығы анық. Өйткені мұнда «қытай мен батыстың соғыс және дипломатия әдістерін салыстыра отырып, қайсысының артықшылығы басым деген сұрақ туындамайды. Қытайлықтар өздерінің стратегиялық дәстүрлері этикалық жағынан

да, тиімділік жағынан да батыстықтардан жоғары деп санайды. Қытайлық стратегтер мәдениеттің маңыздылығына тоқталып, АҚШ пен батыстың соғыс тәсілдерін стереотипке айналдыруға бейім. Бұл сұраққа дұрыс жауап беру қиын болғанымен, батыс елдері бірнеше ғасыр бойы өзінің жан-жақты қуат-күшімен әлемдік саясатта үстем орында тұрғандығын анық көруге болады. Қытайлар бұл фактіні біледі» [15, 11]. Сондықтан олар Сүн Зының «өзіңді де, жауыңды да бірдей білсең, жүздеген соғыста жеңілмейсің. Өзіңді ғана біліп, жауыңды білмесең бір жеңіп, бір жеңілесің. Өзіңді де, жауыңды да білмесең, онда жүздеген соғыста түгел жеңілесің» [16, 67] деп, соғыс өнерінің тұғырнамасы тұтып келген терең пайымдауының астарында парасатты қимыл-әрекетке толы айла-амалдар мен шара-тәсілдердің шаңды жорығы жатқандығы белгілі.

«Қытайдың 36 айла-амалдарымен» танысқаннан кейін, бұл шығарманың тек қана соғыс туралы емес, өмірдің өзі жайлы екендігіне көз жеткіземіз. Бұл шығарма ғасырлар бойы өз мәнін жоғалтпағандығымен қоймай, тіпті бүгінгі күнге дейін әлеуметтік әрбір салада ұтымды қолданылуымен өзекті болып келеді. Ол тек қана әскери стратегияда ғана емес, адам баласының ойлау тәсілдерін, өмірлік қиын түйін шешімдерін табудың жолдарын үйретеді. Оның негізгі идеясы - жеңіске күшпен емес, ақылмен, сабырмен, ұтымды уақыт, ыңғайлы орынды таңдай білумен қол жеткізуге болады деген басты түйіндерде жатыр. Бұл айла-амалдардың атасы болған Сүн Зының айтуы бойынша, ең жақсы соғыс - ол жаудың жоспарын алдын ала біліп, оларды орындауға жол бермеу. Бұл түйінді саралап-сараптай отырып, адам өмірінің күнделікті тұрмыс-тіршіліктегі түрлі кезеңдер еске түседі де, осы қағидаларды өмір тәжірибемізде қалай қолдана алатындығымыз жөнінде толғам пайда болады. Бұл айла-амалдар сырын терең ұғынған кезде тек қана сыртқы жаумен емес, ішкі өзіңмен де күрес жүргізіп жатқандай сезінесің. Оның әрбір сөзі, әрбір кеңесі бізге өмірде қиындықтар мен дау-жанжалдарды шешуде, шынайы жеңіске жетуде қалай ақылды болу керектігін түгендеп-түсіндіреді. Мұнда күш емес, мейірімділік пен сабыр, ақыл мен қарапайымдылық негізгі орында жатқандығын анық аңғаруға болады. Өйткені өмірдің өзі тек бір ғана соғыстың немесе бір шешімнің жолы емес, қайта өмірдің барлық сәттерінде адамдарды сабырлылықпен ойланып әрекет етуге құлшыныс жасатады. Сол арқылы біз тек қарсыластарымыз бен жауларымызды жеңу жолын ғана емес, өзіміздің ішкі жан-дүние арпалысымызды да жеңу жолын қарастырамыз. Оның себебі - «Қытайдың 36 айла-амалы» ақылды стратегия жүйесі. Алайда оны әділетсіздікке емес, тиімділікке, халық мүддесі мен қажетіне бейімдеу өте маңызды. Нағыз жеңіс тек құлық-сұмдықта ғана емес, ақылды ойлау мен дұрыс шешім қабылдауда жатқандығын анық түсіне білуіміз керек.

Авторлардың қосқан үлесі:

Б.Жылқыбекұлы – зерттеу тұжырымдамасын әзірлеп, деректерді жинақтады және мақала мәтінін дайындады;

Т. Калибекулы – «36 айла-амалдың» мазмұны мен стратегиялық сипатына ғылыми талдау жүргізді;

К. Токтарбек – зерттеу нәтижелерін жүйелеп, қорытынды жасап, мақаланы ғылыми редакциялады.

Әдебиеттер тізімі

1. Алтаев Ж., Ғабитов Т., Қасабеков А. және т.б. Философия және мәдениеттану: оқу құралы. – Алматы: Жеті жарғы, 1998. – 272 б.
2. Senger H. von. 36 Stratagems. – London: Cyan Communications, 2005. – 256 p.
3. Дуэк К. Ойлау. Табысқа жетудің жаңа психологиясы. – Алматы: «Мазмұндама» қоғамдық қоры, 2021. – 260 б.
4. Ли Шулаң. Сүн Зының соғыс өнері. Сүн Биннің соғыс өнері / ауд. А. Қалиолла. – Алматы: Қазақ университеті, 2021. – 114 б.
5. Канеман Д. Дума́й медленно... решай быстро / пер. с англ. – Москва: АСТ, 2023. – 653 с.
6. Шаймерденұлы Е. Даналық дидары: ой-қазына, афоризмдер, қанатты ойлар. – Алматы: Өлке, 2002. – 160 б.
7. Verstappen S.H. The Thirty-Six Strategies. – Toronto: Woodbridge Press, 2017. – 206 p.
8. 孙武. 孙子兵法与三十六计. – 延边: 延边人民出版社, 2007. – 540 页.
9. Мыңжанұлы Н. Қазақтың қысқаша тарихы. – Үрімжі: Шыңжаң халық баспасы, 1987. – 683 б.
10. Негимов С. Абай ғибратнамасы. – Астана: «Сенімен болашақ» РҚБ, 2023. – 232 б.

-
11. Verstaappen S.H. The Thirty-Six Strategies. – San Francisco: China Books, 1999. – 207 p.
 12. Марчук А.С. Хитрый как лис, ловкий как тигр. – Москва: Эксмо, 2021. – 304 с.
 13. Су Шуян. Қытайтану. – Астана: Хұснихат, 2010. – 208 б.
 14. Шерияздан М., Шерияздан М. Мәңгілік елдің үш тұғыры. – Алматы: BRK Press, 2021. – 138 б.
 15. Lai D. Learning from the Stones: A “Go” Approach to Mastering China’s Strategic Concept, Shi. – 2004. – 39 p.
 16. Сунь-цзы. Искусство войны: с комментариями и пояснениями / пер. с кит. В.В. Башкеева. – Москва: АСТ, 2023. – 190 с.

Б. Жылқыбекұлы¹, Т. Калибекулы², К.Токтарбек³

¹*Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан*

²*Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана,
Алматы, Казахстан*

³*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан
(E-mail: bekhoja_astana@mail.ru, tolkyn.kalibek@mail.ru, hania_23@mail.ru)*

Содержание и особенности «36 стратагем» как квинтэссенции китайской культуры военного искусства

Аннотация. Китай – одна из самых населённых стран мира с глубокой и древней культурой. Благодаря богатому культурному наследию и многовековому историческому опыту, в настоящее время Китай привлекает внимание всего мира стремительным экономическим развитием и научно-техническим потенциалом. В эпоху ожесточённой информационной конкуренции, особенно когда перед нами стоит стратегическая задача войти в число развитых стран, крайне важно воспитать талантливое, способное и гибкое молодое поколение.

Поэтому, обучая и воспитывая современных, активных молодых людей в соответствии с требованиями времени, мы должны неустанно стремиться к знаниям, проводить исследования, изучать опыт как соседних, так и развитых стран, при этом опираясь на наши традиционные национальные ценности.

Мы живем в обновлённом и полном вызовов геополитическом пространстве, где растёт стремление к науке и знаниям. Более того, с развитием науки и технологий усиливается стремление крупных имперских союзов подчинить себе малые государства, и всё больше сил начинают посягать на нашу независимость. Такие страны, как США, Россия, Иран и западные державы, обладающие мощным военным потенциалом, всё острее ощущают угрозу Китая и его стратегическую цель – доминирование в мире.

Именно поэтому, наряду с китаеведением, необходимо обратить внимание на такие классические труды, как «Искусство войны» Сунь Цзы, где подчёркивается важность познания и врага, и самого себя для победы, а также на «36 стратегем Китая» – важный труд китайской военной мысли. Эти произведения находят широкое применение не только в военных конфликтах, но и в повседневной жизни: в спорах, спортивных состязаниях, торговых переговорах, дипломатии и политической конкуренции.

В этом контексте представленная научная работа даёт глубокое осмысление стратегического значения, содержания и сути «36 стратегем Китая», являющихся ядром китайского искусства войны, и предлагает вдумчивому читателю новые взгляды и размышления.

Ключевые слова: китайская культура, военное искусство, методы и приёмы, «Искусство войны» Сунь-цзы, 36 стратагем, противоречия и конфликты, конкуренция, пути достижения победы.

The Content and Characteristics of the “Thirty-Six Stratagems” as the Quintessence of Chinese Military Culture

Abstract. It is well known that China is one of the most populous and culturally rich countries in the world, with deep-rooted traditions. At the same time, thanks to its profound cultural heritage and long historical experience, China is now captivating global attention with its rapidly growing economy and scientific-technological power. In today's fierce era of information competition, especially as we bear the strategic goal of joining the ranks of developed countries, it is essential to raise a talented, capable, and resourceful generation. Therefore, in educating and nurturing our young and ambitious youth in line with the demands of the era, we must continuously strive, research, and learn from the experiences of our neighboring and developed countries, while firmly upholding our national values.

We live in a dynamically changing geopolitical world full of competition and a thirst for knowledge and science. Moreover, as science and technology advance, the ambitions of powerful imperial unions to dominate smaller countries are growing, and many forces are casting envious eyes on our independence. Countries with strong military potential such as the USA, Russia, Iran, and Western powers are becoming increasingly aware of the strategic ambitions of China, which is rapidly rising to a leading position in many fields.

That is why, along with Sinology, we must also focus on classical works such as Sun Tzu's *The Art of War*, which emphasizes the importance of knowing both your enemy and yourself to avoid danger in battle, as well as **The 36 Stratagems of China**, a masterpiece of military strategy. These works are widely applied not only in military conflicts but also in daily life disputes, sports competitions, trade negotiations, diplomacy, and political rivalries.

In this context, the mentioned scholarly work offers a thoughtful interpretation of the strategic meaning, content, and nature of “The 36 Stratagems of China,” which lie at the heart of Chinese military culture, and provides readers with insightful and thought-provoking perspectives.

Keywords: Chinese culture, the art of war, methods and techniques, Sun Tzu's *The Art of War*, the Thirty-Six Stratagems, contradictions and conflicts, competition, ways to achieve victory.

References

1. Altaev, Zh., Gabitov, T., Kasabekov, A. et al. (1998) *Filosofiya zhane madeniettanu: oqu quraly* [Philosophy and Cultural Studies: Textbook]. Almaty: Zheti Zhargy, 272 p. [in Kazakh]
2. Senger, H. von (2005) *36 Stratagems*. London: Cyan Communications, 256 p.
3. Dweck, C. (2021) *Oilau. Tabysqa zhetudin zhana psikhologiyasy* [Mindset: The New Psychology of Success]. Almaty: Mazmundama Public Foundation, 260 p. [in Kazakh]
4. Li, Shulang (2021) *Sun Zynyn sogys oneri. Sun Binnin sogys oneri* [The Art of War by Sun Tzu. The Art of War by Sun Bin], translated by A. Qaliolla. Almaty: Qazaq University, 114 p. [in Kazakh]
5. Kahneman, D. (2023) *Dumai medlenno... reshai bystro* [Thinking, Fast and Slow], translated from English. Moscow: AST, 653 p. [in Russian]
6. Shaimerdenuly, E. (2002) *Danalyq didary: oi-qazyna, aforizmder, qanatty oilar* [The Face of Wisdom: A Treasury of Thoughts, Aphorisms and Sayings]. Almaty: Olke, 160 p. [in Kazakh]
7. Verstappen, S.H. (2017) *The Thirty-Six Strategies*. Toronto: Woodbridge Press, 206 p.
8. Sun, Wu (2007) *Sunzi bingfa yu sanshiliu ji* [The Art of War by Sun Tzu and the Thirty-Six Stratagems]. Yanbian: Yanbian People's Publishing House, 540 p. [in Chinese]
9. Mynzhanyly, N. (1987) *Qazaqtyn qysqasha tarikhy* [A Brief History of the Kazakhs]. Urumqi: Xinjiang People's Publishing House, 683 p. [in Kazakh]
10. Negimov, S. (2023) *Abai gibratnamasy* [Abai's Book of Edification]. Astana: Senimen Bolashaq, 232 p. [in Kazakh]

-
11. Verstappen, S.H. (1999) The Thirty-Six Strategies. San Francisco: China Books, 207 p.
 12. Marchuk, A.S. (2021) Khitryi kak lis, lovkiy kak tigr [Cunning as a Fox, Agile as a Tiger]. Moscow: Eksmo, 304 p. [in Russian]
 13. Su, Shuyang (2010) Qytaitanu [Chinese Studies]. Astana: Khusnikhat, 208 p. [in Kazakh]
 14. Sheriyazdan, M., Sheriyazdan, M. (2021) Mangilik eldin ush tugyry [The Three Pillars of the Eternal Nation]. Almaty: BRK Press, 138 p. [in Kazakh]
 15. Lai, D. (2004) Learning from the Stones: A “Go” Approach to Mastering China’s Strategic Concept, Shi, 39 p.
 16. Sun Tzu (2023) Iskusstvo voyny: s kommentariyami i poyasneniyami [The Art of War: With Commentary and Explanations], translated from Chinese by V.V. Bashkeev. Moscow: AST, 190 p. [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Жылқыбекұлы Б. – филология ғылымдарының кандидаты, Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Калибекулы Т. – хат-хабарға жауапты автор, филология ғылымдарының кандидаты, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы, Қазақстан.

Токтарбек К. – PhD докторант, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан.

Жылқыбекұлы Б. – кандидат филологических наук, Кокшетауский университет имени Ш. Уалиханова, Кокшетау, Казахстан.

Калибекулы Т. – автор для корреспонденции, кандидат филологических наук, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Алматы, Казахстан.

Токтарбек К. – PhD докторант, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Астана, Казахстан.

Zhylykbekuly B. – Candidate of Philological Science, Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Kalibekuly T. – corresponding author, Candidate of Philological Science, Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages, Almaty, Kazakhstan.

Toktarbek K. – PhD student, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2026 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).